

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 8 (SA)

**LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
VYRIAUSIASIS TRIBUNOLAS**

**ГЛАВНЫЙ ТРИБУНАЛ
ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО**

**LIETUVOS VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ
REIKALŲ AKTŲ IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ
REIKALŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ; SUMARINIŲ, ORDINARINIŲ,
ТАКТINIŲ IR КТ. BYLŲ REJESTRŲ**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1615-1811 M.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO FONDO NR. 8 (SA) PAŽYMA

2005-05-31 Nr. A7-22

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Po Liublino unijos iškilo Lietuvos ir Lenkijos aukščiausiųjų juridinių apeliacinių instancijų klausimas. 1578 m. Varšuvos seimas priėmė įstatymą (konstitucija) dėl Lenkijos Tribunolo įsteigimo ir patvirtino jo nuostatus, o taip pat priėmė atskirą nutarimą dėl LDK aukščiausios apeliacinės instancijos reformos.

1579 m. Lietuvos – Lenkijos seimui buvo pateiktas LDK apeliacinio teismo įstatymo projektas.

1581 m. Varšuvos seimo metu LDK ir Lenkijos valdovas Steponas Batoras pasirašė LDK Tribunolo įstatymą ir patvirtino jį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudu. Šie metai ir yra laikomi LDK tribunolo įsteigimo metais.

Teritorijos atžvilgiu, Tribunolo žinion pateko visa LDK, išskyrus Žemaitiją, paliekant jai teisę sudaryti atskirą tribunolą dėl to, kad ji nuo seno turėjo savo papročius ir laisves. Tačiau Žemaitija kurti atskiro teismo nenorėjo, tad prisidėjo prie bendro Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo.

Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas veikė kaip aukščiausias apeliacinės instancijos teismas. Jis nagrinėjo civilines ir baudžiamąsias bylas, gaunamas iš žemės, pilies ir pakamario teismų, kurių sprendimai buvo apskundžiami. Jis taip pat sprendė bylas dėl žemės ir pilies teismų pareigūnų piktnaudžiavimo savo tarnybine padėtimi.

Tribunolas atlikdavo dokumentų aktikavimą, t. y. įrašinėdavo į savo knygas svarbius dokumentus, pvz. valdovų privilegijas, pardavimo, pirkimo ir įvedimo į valdas aktus, dvarų inventorius, kvitacinius, asekuracinius ir dovanojimo užrašus, bei kitus civilinius sandėrius, vaznio apžiūros aktus, skundus ir kitus notarinio pobūdžio dokumentus. Šių įrašų juridinė galia buvo tolygi valdovo ir žemės teismo įrašams.

Miestelėnai, žydai ir dvasininkai turėjo atskirus teismus.

Vyriausiojo Tribunolo pareigūnai buvo teisėjai ir raštininkas.

Teisėjai dažniausiai buvo vadinami deputatais, juos rinko pavietų ir vaivadijų seimeliai, šaukiami kasmet Grabnyčių dieną (vasario 2 d.) ir dėl to gavo Grabnyčių arba Tribunolo seimelių pavadinimus.

Į šiuos seimelius susirinkdavo Ponų tarybos nariai, pareigūnai ir sėslūs pavieto bajorai. Rinkėjų sąrašai nebuvo sudaromi ir jų skaičius nebuvo nustatytas – pakakdavo tiek, kiek atvykdavo į seimelį.

Kiekvienas pavietas ar vaivadija rinkdavo po du deputatus, o Žemaitija tris deputatus. Jie turėjo būti katalikų tikybos, dori, žinantys LDK įstatymus, papročius, Tribunolo teises ir ne jaunesni kaip 18 m., o nuo 1764 m., - kaip 23 metų amžiaus. Deputatai buvo renkami balsų dauguma vieneriems metams. Pakartotinai deputatas galėjo būti renkamas tik praėjus dviems metams arba išrinkus jį visiems vienbalsiai. Deputatų rinkimai vyko kasmet. Po išrinkimo deputatas turėjo duoti priesaiką tame paviete, kur vyko Tribunolo kadencija. Prisiekiama buvo viešai, dalyvaujant žemės bei pilies teismui ir bajorų visuomenei.

Jeigu į Tribunolą patekdavo paties teisėjo byla, tai ją sprendžiant, jis negalėjo dalyvauti, šią bylą nagrinėjo kiti teisėjai. Vykdamas savo pareigas Tribunole ar Tribunolo seimelio posėdžiuose, pareigūnams buvo draudžiama nešioti šaunamąjį ginklą, bet leista turėti kardą arba durklą.

Tribunolo įsteigimo metu visa LDK teritorija buvo suskirtstyta į 8 vaivadijas – Brastos, Minsko, Mstislavlio, Naugarduko, Polocko, Trakų, Vilniaus ir Vitebsko, į 13 pavietų – Ašmenos, Breslaujos, Gardino, Kauno, Lydos, Mozyriaus, Oršos, Pinsko, Rečicos, Slanimo, Ukmergės, Upytės ir

Volkovysko. Kadangi iš kiekvienos vaivadijos arba pavieto buvo renkama po 2 deputatus, o iš Žemaitijos 3, tad Tribunolas turėjo 45 deputatus. Ši teisėjų pasauliečių skaičių papildė dar 4 deputatai dvasininkai, renkami pačių dvasininkų luomo. Iš jų ir 6 deputatų pasauliečių ir buvo sudaromas Dvasinis Tribunolas dvasininkų byloms su bajorais nagrinėti.

Tribunole teisėjai už savo darbą jokių algų negaudavo ir privalėjo išsilaikyti patys. Teismo pajamas sudarė mokesčiai už bylų nagrinėjimą, išrašų ir nuorašų išdavimą, bei kitas teismo paslaugas. Kartais Tribunolo darbe būta ir piktnaudžiavimo ir kyšininkavimo atvejų. Nuo 1776 metų už kyšio paėmimą galėjo būti atimta teisė būti teisėju.

Pagal Tribunolo nuostatas bylos turėjo būti sprendžiamos laikantis tuo metu galiojusio Antrojo Lietuvos Statuto, jo pataisų bei seimo nutarimų – konstitucijų. Raštininko parengtą Tribunolo sprendimą pasirašydavo 2 ar 3 teisėjai. Tribunolo sprendimai buvo galutiniai ir prilygo valdovo bei seimo sprendimams. Dėl Tribunolo sprendimų nevykdymo grėsė didelės baudos ir bausmės, tame tarpe ir mirties bausmė.

Tribunolas turėjo savo sargybą maždaug iš 100 žmonių, kuri užtikrindavo apsaugą ne tik pastatų ir teisėjų, bet ir visų atvykstančių į kadenciją 2 savaites iki jos pradžios ir tiek pat, jai pasibaigus. Tribunolo posėdžiai (kadencijos) vykdavo Vilniuje, Trakuose, Naugarduke ir Minske. Prasidėdavo Vilniuje, praėjus dviem savaitėms po Velykų, teisė 6 savaites, po to vyko į Trakus, ten tiek pat laiko posėdžiavo, po dviejų savaitių pertraukos vyko į Naugarduką, po tokios pat pertraukos – į Minską. Po 1588 m. reformų liko tik dvi kadencijos. Teismai iš Trakų perkelti į Vilnių, o Gudijoje pirmus metus teismas posėdžiavo Naugarduke, antrus metus – Minske, o nuo 1775 m. – tik Gardine. Žemaitija priklausė Vilniaus kadencijai.

Daug nepatogumų Tribunolo darbe sudarė tai, kad jis neturėjo nuolatinės savo būstinės. Pasibaigus kadencijai į kitą vietą turėjo vykti ne tik teisėjai, bet ir Tribunolo apsaugos dalinys, o taip pat ten buvo gabenamos ir teismo knygos, o neretai netgi kaliniai ir maisto produktai.

Tribunolas neturėjo savo raštinės, todėl raštvedybą tvarkė to pavieto raštininkas, kuriame vyko jo kadencija. Nuo vietinės raštinės darbo kokybės daug priklausė ir paties Tribunolo veikla. Raštininkas turėjo atvykti prieš tris dienas iki sesijos pradžios, įrašyti visas bylas į rejestrą ir tęsti tą darbą dar savaitę, sesijai jau vykstant. Teisme jis dalyvavo, bet sprendžiamojo balso neturėjo. Raštininkas taip pat privalėjo sudaryti besibylinėjančių asmenų sąrašus, surašyti posėdžio protokolus, išduoti bylų išrašus. Pabaigęs darbą, jis privalėjo ne vėliau, kaip per 6 savaites atiduoti susidariusias bylas atitinkamam teisėjui arba pateisėjui. Kai raštininkas nesuspėdavo susidoroti su savo darbu, samdydavosi perrašynėtojus, vadinamus regentais.

Tribunolas dirbo visą dieną su pietų pertrauka. Jo protokolai ir sprendimų knygos akivaizdžiai liudija, kad tai buvo labai įtemptas darbas. Posėdžiui dažniausiai buvo skiriama keliolika o kartais net keliasdešimt bylų.

Teismo posėdžiui vadovavo pirmininkas, vadinamas maršalka, kuris buvo renkamas iš Tribunolo teisėjų tarpo. Renkant maršalką, buvo paisoma, kad jis turėtų gerą juridinį išsilavinimą.

Iš teisėjų tarpo taip pat buvo renkamas cenzorius, kuris prižiūrėdavo maršalkos veiklą, vesdavo žurnalą ir padėdavo skaičiuoti teisėjų balsus.

Tribunolas turėjo išdininką, kuris tvarkė pajamas ir išlaidas.

Dar viena Tribunolo pareigybė– instigatorius, kuris dalyvaudavo posėdžiuose ir turėjo rūpintis teisėsauga bei kontroliuoti teisėjus.

1726 m. buvo įsteigta Tribunolo kanceliarija, kurioje raštininkas, padaugėjęs darbui, tik prižiūrėdavo regentus. Tribunolo nariai rinkdavo tris regentus vieneriems metams. Regentais galėjo tapti tik bajorai. Sesijos pradžioje regentai turėjo prisiekti, kad saugos Tribunolo paslaptis.

1764 m. seimo įstatymu žemės teismo raštininkai buvo atleisti nuo darbo Tribunole. Tribunolo raštininkai buvo renkami iš pavietų kiekvienai kadencijai, pradėdant nuo Vilniaus.

Ketverių metų seimas (1788 – 1792 m.) raštinės reikaluose padarė daug pakeitimų. Raštininkas tapo Tribunolo pareigūnu, kaip ir maršalka. Raštininkai buvo du: Lietuvos ir Gudijos, renkami vieneriems metams, be sprendžiamojo balso teisės. Raštininkas saugojo valstybinę antspaudą su vyčiu, taip pat ėjo išdininko pareigas, tad išmokėdavo teisėjams algą. Pats gaudavo tokio pat dydžio algą, kaip ir teisėjas.

Dar reikia paminėti vieną Tribunolo pareigybę – vaznį. Kol Tribunolo posėdžiai vyko Vilniuje, Trakuose, Minske ir Naugarduke šių vietų teismų vazniai ėjo tokias pat pareigas ir Tribunole.

Vaznio pareiga buvo apžiūrėti vietoje padarytus nuostolius, kūno sužalojimus, padarytus per muštynes, išnešioti šaukimus į teismą ir ten užtikrinti tvarką. Tai buvo sunkus ir nepelningas darbas. Tik nuo 1792 m. Tribunolas turėjo savo vaznius, renkamus jo paties. Šios pareigos buvo iki gyvos galvos. Prieš pradėdami jas eiti vazniai privalėjo duoti priesaiką.

Pagal Lietuvos įstatymus, baudžiamosiose bylose ieškovas pats turėjo surinkti medžiagą ir kaltinamąjį pristatyti į teismą. Kaliniams laikyti iki teismo, o taip pat nuteistiesiems, Tribunolas turėjo savo kalėjimą, vadinamą bokštu.

Teismo procesas turėjo savo tvarką. Išklause byla, šalių nuomones ir susipažinę su visa medžiaga, besibylinėjantieji turėjo apleisti salę. Likę teisėjai, apsvarsčius byla, priimdavo sprendimą – dekretą. Pagal 1697 m. seimo įstatymą, sprendimui priimti užtekdavo balsų daugumos. Dekretą rašydavo vietinis raštininkas arba regentas, pasirašydavo 2 – 3 teisėjai ir raštininkas. Dekretas buvo įrašomas į to pavieto, kur teisė Tribunolas, žemės teismo knygas ir patvirtinamas to žemės teismo antspaudu. 1647 m. nustatyta, kad dekretą būtinai turi pasirašyti bent vienas to pavieto, iš kurio buvo nagrinėjama byla, teisėjas. Dėl tokios raštvedybos dažnai pasitaikydavo dviejų skirtingų įstaigų dokumentų sumaišymo atvejų. Visuose teismuose, taip pat ir Tribunole, kad nebūtų savivalės ir painiavos, buvo įvesti besibylinėjančių rejestrų. Pirmiausiai teismas privalėjo teisti užsirašiusius į rejestrą, dėl to besibylinėjantieji turėjo atvykti anksčiau ir užsirašyti į rejestrą prieš teismo posėdį.

Tribunolo dokumentai rašyti senąja rusų (dabar mokslinėje literatūroje dar vadinama senąja gudų) kalba. Nuo 1697 m. teismų kanceliarijoje pradėta naudoti lenkų kalba. 1792 m. priimtas nutarimas, kad Tribunolas veiks vienoje vietoje, būtent Vilniuje. Dėl to reikėjo surinkti ir perkelti į vieną vietą ir visas senąsias Tribunolo knygas. Knygos turėjo būti saugomos prie Vilniaus žemės raštininko.

LDK Vyriausiasis Tribunolas veikė iki 1797 m. vasario 6 d. Jį panaikinus jo funkcijas perėmė Lietuvos Vyriausiasis teismas.

II. FONDO SUDARYMAS IR SUTVARKYMAS

Žinios apie fondą

Senųjų aktų dokumentų kompleksas formavosi ilgai ir sudėtingomis sąlygomis. LDK Vyriausiojo Tribunolo archyvas tapo centru, į kurį patekdavo įvairių LDK įstaigų dokumentai. XVIII a. antroje pusėje daugelis dokumentų iš centrinių ir vietinių LDK įstaigų jau atsidūrė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyve. Tuo metu ši archyvą tvarkė bei teikė paklausėjams informaciją jo vedėjas Andžej Malčevski.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo archyvas sudarė būsimąjį Vilniaus centrinio senųjų aktų knygų archyvo, įsteigto remiantis asmeniniu caro 1852 m. balandžio 2/14 d. įsaku¹, pagrindą. Centrinis archyvas turėjo sukaupti visų buvusių LDK įstaigų bei institucijų dokumentus, surašytus iki 1799 m.

Archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskij, kuris 1872 m. paskelbė Vilniaus senųjų aktų knygų inventorinį apyrašą pavadintą Katalogu. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentai tame kataloge sudarė atskirą, turintį 2386 saugojimo vienetų, fondą.

Pagal dokumentų rūšis N. Gorbačevskij suskirstė fondą į keletą grupių: tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai; išdo, taktinių, apeliacinių, ordinarinių ir kt. bylų rejestrų. Be to išskyrė iš fondo dar vieną dokumentų grupę ir pavadino ją „Lietuvos Vyriausiajame Tribunole likę dokumentai po bylų sprendimo“.

1906 m. buvo išleistas naujas senųjų aktų katalogas, iš dalies patobulintas ir paruoštas I. Sprogio. Pagal šį katalogą Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo fondui priklausė 2387 saugojimo vienetai (Nr. 1-2387). I. Sprogio kataloge nurodytos ne tik dokumentų chronologinės ribos ir lapų skaičius, bet ir pateikti tam tikri paaiškinimai.

¹ Пятидесятилетие Виленского центрального архива древних актовых книг. Составил В. К. Голуб. Вильна 1902 г., л. 1

N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogai, nepaisant jų trūkumų, plačiai įėjo į mokslinę apyvertą.

XX a. pasauliniai karai, okupacijos ir ekonominiai sunkumai labai skausmingai palietė Vilniaus Senųjų aktų archyvo likimą. Evakuacijų ir perkėlimų metu nemažai dokumentų buvo pamesta, dalis jų atsidūrė kaimyninėse šalyse.

1983 m. LTSR Centriniam valstybiniame istorijos archyve įvyko fondo Nr. 8 „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas“ dokumentų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas (1983-04-01 aktas).

Patikrinimo akte pažymėta, kad minėto fondo pirmame apyraše rasti pagal I. Sprogio katalogą 2349 saugojimo vienetai, nerasti Nr. 16, 21, 32, 33, 69, 477, 525, 584, 681, 733, 734, 735, 736, 737, 1269, 1275, 1276, 1301, 1310, 1311, 1312, 1335, 1336, 1349, 1394, 1583, 1879, 2065, 2066, 2133, 2134, 2136, 2137, 2140, 2193, 2214, 2262, 2376. Iš viso nerastos 38 bylos.

Pagal N. Gorbačevskio katalogą grupėje dokumentų, pavadintų „Lietuvos Vyriausiam Tribunole likę dokumentai po bylų sprendimo“ (Nr. 15693-16117) buvo 426 saugojimo vienetai. Iš jų nerasti Nr. 15692, 15695, 15697, 15727, 15732, 15754, 15766, 15775, 15778, 15796, 15818, 15838, 15897, 15934, 15955, 15958, 15972, 15995, 15997, 16001, 16004, 16008, 16012, 16017, 16018, 16020, 16021, 16028, 16030, 16031, 16033, 16034, 16035, 16036, 16041, 16043, 16045, 16048, 16049, 16054, 16058, 16061, 16064, 16068, 16076, 16077, 16081, 16085, 16088, 16089, 16093, 16097, 16106, 16111, 16112, 16114. Iš viso nerastos 56 bylos.

Iš viso pirmajame apyraše per patikrinimą rasta 2719 (2349+370) bylų, nerastos 94 bylos (38+56). Atlikta nerastų bylų paieška, bet bylos nebuvo rastos, todėl jos išbrauktos iš archyvo apskaitos pagal 1983-04-01 aktą.

Fondo Nr. 8 apyraše Nr. 2 buvo 94 bylos, apyraše Nr. 3, sukurtame pagal N. Gorbačevskio papildomą apyrašą – 44 bylos.

Iš viso fondas Nr. 8 „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas“ turėjo 3 apyrašus, kuriuose buvo 2857 bylos (1984-01-01 aktas).

2003-2004 m. vyko fondo pertvarkymas bei bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas. 2005 m. sudarytas fondo Nr. 8 naujas apyrašas Nr. 4.

Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų, tvirtinamųjų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolų, sumarinių, ordinarinių, taktinių ir kitų bylų rejestrų apyrašas Nr.1

Mokslinio dokumentų tvarkymo naujos tendencijos ir N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų netobulumas ir trūkumai paskatino naujiems senųjų aktų tyrinėjimams ir archyviniam tvarkymui.

Pirmas šio darbo etapas – LDK įstaigų fondų atskirų apyrašų sudarymas.

Kuriant LDK Vyriausiojo Tribunolo fondo pirmą apyrašą atlikti šie darbai:

- 1) fondavimas;
- 2) bylų antraščių sudarymas lietuvių ir rusų kalbomis;
- 3) chronologinių ribų tikslinimas;
- 4) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas;
- 5) bylų persifravimas.

Pagal 1983 m. balandžio 1 d. bylų kiekio patikrinimo aktą fondo Nr. 8 „LDK Vyriausiasis Tribunolas“ pirmame apyraše buvo 2719 bylų. Pertvarkant fondą bei atlikus 2003-2004 metais bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą buvo nustatyta, kad minėto fondo pirmame apyraše yra 2362 bylos. Bylų skaičius sumažėjo dėl archyvo metodinės komisijos sprendimu (2003-09-11 Nr. 1.6-4 aktas) iš pirmo apyrašo iškėlus grupę bylų nuo Nr. 15692 iki Nr. 16117 N. Gorbačevskio kataloge pavadintų „LDK Vyriausiam Tribunole likę dokumentai po bylų sprendimo“. Iš jų sudarytas apyrašas Nr. 4.

Tai reiškia, kad pirmame apyraše turėjo likti 2349 bylos (2719-370=2349), bet liko 2362 bylos. Didesnis saugojimo vienetų kiekis atsirado dėl to, kad XX a. antroje pusėje restauruojant bylas, kai kurios jų buvo padalintos į tomus. Sutvarkius fondą, bylos gavo naują inventorinį (apskaitos) numerį, šalia paliekant senus N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų numerius. Tai yra šios bylos pagal I.

Sprogio katalogą: Nr. 1 (II d.), Nr. 3 (II d.), NR. 9 (II d.), Nr. 18 (II d.), Nr. 41 (II, III, IV, V, VI dalys), Nr. 398 (II, III dalys) – iš viso 11 bylų.

Dar 2 bylos buvo surastos. Tai fondo Nr. 8 „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas“ pirmo apyrašo byla Nr. 2193 (pagal I. Sprogio katalogą), išbraukta iš archyvo apskaitos dokumentų pagal 1983 balandžio 1 d. aktą, buvo rasta šio fondo antrame apyraše (b. Nr. 43). Ji išimta iš 2 apyrašo ir gražinta į savo vietą. Bei byla Nr. 2140 (pagal I. Sprogio katalogą), išbraukta iš archyvo apskaitos dokumentų, tuo pačiu aktu, buvo rasta savo vietoje.

Pirmo apyrašo dokumentus galima suskirstyti į sekančias grupes: tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos, tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai. Labai didelę dalį sudaro: izdo bylų (registr fisci), taktinių (registr taktowy), apeliacinių reikalų (registr apelacyjny), ordinarinių reikalų (registr ordynaryjny), pasipriešinimo teismo sprendimams bylų (registr sprzeciwieństw), obligacinių bylų (registr obligacyjny), areštuotų bylų (spraw aresztowych), atsitiktinių bylų (spraw przypadkowych), pavieto bylų (registr powiatowy), kapturinių bylų (spraw kapturowych), dvasininkų bylų (compositi iudicii), mišrių bylų (causarum mixti), baudžiamųjų bylų (registr crimum), karinių reikalų bylų (registr spraw militarium), kalinių bylų, ir kitų bylų rejestrai.

Dokumentų chronologinės ribos 1615-1811 m. Dauguma XVI-XVII a. dokumentų parašyti senąja gudų kalba. XVIII a. – lenkų kalba. Yra keletas dokumentų lotynų kalba.

Sutvarkius dokumentus buvo sudarytas naujas apyrašas lietuvių ir rusų kalbomis. Antraštėse dažnai yra nurodomi ir lotyniški bei lenkiški terminai, pavartoti pačiuose dokumentuose. Taip pat yra pažymėtas Tribunolo kadencijos pavadinimas, jeigu jo posėdžiai vyko ne Vilniuje, o Trakuose, Minske arba Naugarduke.

Nustatant dokumentų fondinę priklausomybę nefondinių bylų rasta nedaug, jos buvo įrašytos į atskirą sąrašą (Priedas „Nefondinių bylų sąrašas“). Į tą sąrašą pateko tik tokios bylos, kurių nepriklausymas fondui nekėlė jokių abejonių. Daugiausia tai Vyriausiojo Lietuvos teismo bylos. Čia nepateko Kapturinių teismų, veikusių tarpuvaldžiu, bylos, o taip pat Dvasinio tribunolo bylos, kurių dokumentai labai glaustai persipynę su Lietuvos Vyriausiojo tribunolo bylų dokumentais.

Fondo Nr. 8 antrame ir trečiame apyraše yra pirmo apyrašo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų dokumentų vidaus apyrašai, be to antrame apyraše dar yra tvirtinamųjų aktų knygų asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, skirtos naudotis pirmo apyrašo knygoms.

Ateityje F. 8 „LDK Vyriausiasis Tribunolas“ pirmo apyrašo dokumentų tvarkymas bus dar tęsiamas. Numatyta sudaryti asmenvardžių, vietovardžių bei teminę rodyklę.

Iš viso fondo Nr. 8 „LDK Vyriausiasis Trbunolas“ Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų, tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų, sumarinių, ordinarinių, taktinių ir kt. bylų rejestrų apyraše Nr. 1 įrašyti 2362 saugojimo vienetai, kurių chronologinės ribos 1615-1811 m.

Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų vidaus apyrašų ir rodyklių apyrašas Nr. 2

1968 m. Lietuvos valstybiniame istorijos archyve buvo sudarytas fondo Nr. 8 „LDK Vyriausiasis Tribunolas“ apyrašas Nr. 2. Į apyrašą įrašytos 82 bylos, kurių chronologinės ribos 1662-1797 m. Per 1981-1983 m. apyrašą papildė 12 bylų.

1983 m. buvo atliktas fondo bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas. Nustatyta, kad antrame apyraše yra 94 bylos. Jo chronologinės ribos 1662-1797 m. (1983-04-01 aktas).

Didžiausia bylų grupė – tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų, esančių fondo Nr. 8 pirmame apyraše, vidaus apyrašai. Jie sudaryti byloms, kurių chronologinės ribos 1615-1782 m.

Atskira grupė bylų – tai tvirtinamųjų aktų knygų asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, sudarytos pirmo apyrašo knygoms, kurių chronologinės ribos 1662-1729, 1758-1766 m.

XIX am. šiuos vidaus apyrašus ir rodykles sudarė A. Malčevskis, I. Tomaševskis, J. Zenkovičius ir kt. archyvistai.

2004 m. pradėtas šio apyrašo tvarkymas. Buvo iš naujo peržiūrėtos ir aprašytos visos bylos.

Nustatyta, kad bylų numeriai, nurodyti rodyklėse, neatitinka nei N. Gorbačevskio, nei I. Sprogio katalogų numerių. Informaciją galima rasti tik pagal metus. Siekiant palengvinti tyrinėtojų darbą, apyrašuose ir rejestrų dokumentuose nurodyti bylų numeriai buvo identifikuoti pagal N. Gorbačevskio

ir I. Sprogio kataloguose įrašytų bylų numerius ir sutikrinti su bylomis. Patikslintos bylų, kurioms sudaryti vidaus apyrašai ir rodyklės, chronologinės ribos.

Be to antrame apyraše yra baudžiamųjų, karinių reikalų, dvasinių reikalų ir kt. bylų rejestrai.

Šiame apyraše buvo rastos klaidingai įrašytos 2 bylos: Vilniaus žemės teismo – byla Nr. 36, 1704 m. ir LDK Iždo tribunolo – byla Nr. 40, 1759 m.

Tvarkant apyrašą buvo rasta ir neaprašytų dokumentų. Iš jų sudarytos 6 naujos bylos nuo Nr. 95 iki 100, bei vienai naujai suformuotai bylai suteiktas į pirmą apyrašą išskeltos bylos numeris (Nr. 43).

Atlikus apyrašo dokumentų būklės patikrinimą, nustatyta, kad jų fizinė būklė gera. Dokumentai parašyti lenkų ir rusų kalbomis. Byloms sudarytos antraštės lietuvių ir rusų kalbomis.

Iš viso fondo Nr. 8 „LDK Vyriausiasis Tribunolas“, „Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų vidaus apyrašų ir rodyklių“ apyraše Nr. 2 įrašyta 100 saugojimo vienetų, kurių chronologinės ribos 1615-1838 m.

Apyraše datos grafoje dažniausiai nurodytos bylų, kurioms sudaryti vidaus apyrašai, chronologinės ribos, kur vidaus apyrašo sudarymo data aiškesnė, pažymėti ir apyrašo sudarymo metai.

Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų vidaus apyrašų ir bylų rejestrų apyrašas Nr. 3

1983 m. Lietuvos valstybiniame istorijos archyve iš papildomo N. Gorbačevskio katalogo bylų Nr. 18286, 18288, 18375, 18385-18407, 18642, 18659, 18692, 18696, 19540, 19630, 19631, 19633-19637, 19639-19644 buvo sudarytas fondo Nr. 8 apyrašas Nr. 3. Į apyrašą įrašytos 44 bylos, kurių chronologinės ribos 1662-1803 m. Tais pačiais 1983 metais vyko fondo Nr. 8 „LDK Vyriausiasis Tribunolas“ bylų kiekio patikrinimas, kuris patvirtino, kad trečiame apyraše yra 44 bylos. Chronologinės ribos 1662-1803 m. (1983-04-01 aktas). 2004 m. pradėtas šio apyrašo tvarkymas. Trečiame apyraše pagrindinė dokumentų grupė – tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų, esančių fondo Nr. 8 pirmame apyraše, vidaus apyrašai, sudaryti archyvisto Vikentijaus Narbuto maždaug 1845-1848 m., vėliau tą darbą tęsė ir kiti Vilniaus centrinio archyvo darbuotojai.

Buvo iš naujo peržiūrėtos ir aprašytos visos apyrašo Nr. 3 bylos.

Siekiant palengvinti tyrinėtojų darbą, dokumentų apyrašuose, nurodyti bylų numeriai buvo identifikuoti pagal N. Gorbačevskio ir I. Sprogio kataloguose įrašytų bylų numerius ir sutikrinti su bylomis. Patikslintos bylų, kurioms sudaryti vidaus apyrašai, chronologinės ribos.

Atskirą grupę bylų sudaro pareigūnų, kaltinamų sulėtinta teismo eiga (Registr officii) bylų rejestrai, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo išduotų išrašų registracijos knygos ir kt. Jų chronologinės ribos 1711-1803 m.

Šiame apyraše buvo rastos klaidingai įrašytos dvi bylos: Ukmergės žemės teismo – byla Nr. 28 (N. Gorbačevskio Nr. 18659), 1765-1799 m. ir Lietuvos Vyriausiojo teismo – byla Nr. 26 (N. Gorbačevskio Nr. 18407), 1797-1803 m.

Atlikus apyrašo dokumentų būklės patikrinimą, nustatyta, kad jų fizinė būklė gera. Dokumentai parašyti lenkų ir rusų kalbomis. Byloms sudarytos antraštės lietuvių ir rusų kalbomis.

Iš viso fondo Nr. 8 „LDK Vyriausiasis Tribunolas“, „Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų vidaus apyrašų ir bylų rejestrų“ apyraše Nr. 3 įrašyti 44 saugojimo vienetai. Jų chronologinės ribos 1615-1803, 1826-1884, 1920-1930 m.

Apyraše datos grafoje dažniausiai nurodytos bylų, kurioms sudaryti vidaus apyrašai, chronologinės ribos, kur vidaus apyrašo sudarymo data aiškesnė, pažymėti ir apyrašų sudarymo metai.

Lietuvos Vyriausiajame Tribunole likusių dokumentų po bylų sprendimo apyrašas Nr. 4

1872 m. pasirodė N. Gorbačevskio sudarytas senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentai, kaip ir kitos LDK įstaigų bylos,

buvo įrašytos į šį Katalogą ir sudarė atskirą fondą. Pagal N. Gorbačevskio katalogą bylos nuo Nr. 1 iki Nr. 2386 ir nuo Nr. 15692 iki Nr. 16117 sudarė pirmą šio fondo apyrašą.

Bylas nuo Nr. 1 iki Nr. 2387 1906 m. I. Sprogis įtraukė į savo patobulintą katalogą. Kitų bylų nuo Nr. 15692 iki Nr. 16117 I. Sprogis sutvarkyti nespėjo. Ši antroji bylų grupė N. Gorbačevskio kataloge dokumentų pobūdžiu skyrėsi nuo pirmosios bylų grupės.

Bylos nuo Nr. 15692 iki 16117 buvo sudarytos iš atskirų dokumentų. Kiekvienas dokumentas byloje turėjo savo numerį, parašytą kitoje dokumento pusėje juodu rašalu. Dokumentai susisteminti pagal besibylinėjančių asmenų pavardes arba vietas. Jie buvo sudėti į ryšulius. Viename ryšulyje galėjo būti nuo vieno iki 145 dokumentų. Ant kiekvieno ryšulio parašytas Nr. Gorbačevskio katalogo bylos numeris, ieškovų ir atsakovų pavardės ir dokumentų kiekis. Chronologinės dokumentų ribos nebuvo nurodomos.

Nėra tikslių žinių, kada šio fondo bylos buvo išardytos. Akivaizdu, kad labai didelė žala buvo padaryta dokumentams ir per du pasaulinius karus, okupacijas bei dėl jų netinkamo saugojimo.

Lietuvos valstybiniame istorijos archyve 1960-1970 m. vyko neaprašytų dokumentų tvarkymas ir fondavimas. Tarp jų rasta daug LDK Vyriausiojo Tribunolo dokumentų. Dokumentų pabiros buvo sisteminamos ir identifikuojamos pagal N. Gorbačevskio katalogo saugojimo vienetų pavadinimus. Tikslus fondavimas priklausė tik nuo archyvistų patirties ir žinių.

1983 m. Lietuvos valstybiniame istorijos archyve buvo atliktas fondo Nr. 8 „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas“ bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas (1983-04-01 pažyma). Jo metu bylų grupėje Nr. 15692-16117 (pagal N. Gorbačevskio katalogą) buvo rasta 370 bylų, trūko 56 bylų. Atlikus paiešką ir nesuradus trūkstamų bylų, jos buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos.

Naujos senųjų aktų tvarkymo ir tobulinimo tendencijos paskatino imtis šiuolaikinio LDK Vyriausiojo Tribunolo pirmo apyrašo bylų tyrinėjimo ir tvarkymo.

Tobulinant fondo Nr. 8 „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas“ ketvirtą apyrašą „Lietuvos Vyriausiam Tribunole likę dokumentai po bylų sprendimo“, reikėjo atlikti tokius darbus:

- 1) parinkti pavienius dokumentus pagal N. Gorbačevskio katalogo bylų pavadinimus ir numerius;
- 2) įdėti juos į anksčiau suformuotas ir nepilnas bylas arba suformuoti naujas;
- 3) susisteminti dokumentus chronologine tvarka;
- 4) sudaryti bylų antraštes lietuvių ir rusų kalbomis;
- 5) nustatyti bylų chronologines ribas;
- 6) sudaryti vietovardžių rodyklę;
- 7) sutvarkyti naują bylų apskaitą.

Bylų grupė N. Gorbačevskio kataloge Nr. 15692-16117 pavadinta „Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo likę dokumentai po bylų sprendimo“, archyvo metodinės komisijos nutarimu (2003-09-11, Nr. 1.6.-4) iškelta iš pirmo apyrašo ir sudarytas atskiras apyrašas Nr. 4.

2003 m. nutarta peržiūrėti fondo Nr. 32 „Teismo bylų kolekcija“ 3 apyrašo bylų dokumentus. Šio fondo bylos buvo tvarkomos 1966-1968 m. Jos sudarytos iš atskirų dokumentų, susistemintų pagal ieškovų ir atsakovų pavardes. Tuo laiku archyvo darbuotojai neturėjo atitinkamos patirties ir žinių, todėl daug Tribunolo dokumentų pateko į fondo Nr. 32 trečią apyrašą. Peržiūrėjus apyrašo Nr. 3 bylas, iš jų išrinkta daugiau kaip 8000 dokumentų, priklausančių Lietuvos Vyriausiajam Tribunalui. Šių dokumentų fondavimas vyko pagal N. Gorbačevskio katalogo bylų numerius ir pavadinimus. Iš rastų dokumentų buvo suformuotos 34 bylos, iš 56 bylų, išbrauktų iš archyvo apskaitos 1983 m. (Pagal N. Gorbačevskio katalogą – Nr. 15727, 15754, 15766, 15796, 15818, 15838, 15958, 15972, 15995, 15995, 15997, 16001, 16004, 16008, 16018, 16021, 16028, 16030, 16031, 16034, 16035, 16036, 16045, 16054, 16058, 16061, 16064, 16068, 16076, 16085, 16088, 16106, 16111, 16112, 16114). Jos gražintos į fondo Nr. 8 apskaitą.

Dalis fondo Nr. 32 apyraše Nr. 3 rastų dokumentų papildė ir bylų grupės Nr. 15692-16117 (pagal N. Gorbačevskio katalogą) bylas. Iš dokumentų, kurių priklausomybės pagal N. Gorbačevskio katalogą nustatyti nepavyko, buvo sudarytos 38 naujos bylos.

N. Gorbačevskio kataloge buvo nurodytas byloje esančių dokumentų skaičius, bet patikrinus paaiškėjo, kad beveik kiekvienoje byloje trūksta dokumentų. Kadangi po 1960 m. dokumentų pabiras tvarkę ir fondavę archyvistai neturėjo reikiamos kvalifikacijos, dalį šių dokumentų galima aptikti kituose fonduose.

Byloms sudarytos antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, kartu atliktas naujas bylų šifravimas, paliekant šalia N. Gorbačevskio katalogo numerius.

Šiam apyrašui sudaryta vietovardžių rodyklė ir sutrumpinimų sąrašas. Rodyklėje pateikiamos tik tos vietovės, kurios yra bylų antraštėse, pačiose bylose jų yra daugiau. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje esančių vietovių pavadinimai rašomi taip, kaip nustatyta oficialiuose dokumentuose. Už Lietuvos Respublikos ribų esančių vietovių pavadinimai parašyti nekeičiant žodžių šaknų, o tik pridėdant lietuviškas galūnes.

Vietovardžiai šalia lietuviško atitikmens parašyti ir originalo (lenkų) kalba, pridėdant lietuviškas galūnes. Pavardės ir vardai antraštėse rašomi originalo (lenkų) kalba pridėdant lietuviškas galūnes.

Ketvirto apyrašo bylas sudaro įvairaus pobūdžio dokumentai: privilegijos, dekretai, skundai, testamentai, šaukimai į teismą, vaznio apžiūros aktai, asekuraciniai, kvitaciniai ir skolų raštai bei kt. Beveik visi dokumentai tai kopijos ir išrašai iš teismo knygų. Teismo bylose buvo sprendžiami ieškiniai dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai, dėl muštynių, apgavysčių, teismo sprendimų nevykdymo, žemės ribų pažeidimų, dvarų užpuolimų ir turto pagrobimo, dėl paveldėjimo teisių, piniginių pretenzijų ir kitų. Chronologinės ribos 1611-1803, 1839 m. (Dokumentų kopijos 1518-1694 m.). Dokumentai parašyti senąja gudų ir lenkų kalbomis, keletas dokumentų parašyti vokiečių ir lotynų kalbomis.

Bylų grupės Nr. 15692-16117 (pagal Gorbačevskio katalogą) saugojimo vienetų skaičių papildė 34 atstatytos ir 38 naujai suformuotos bylos.

Iš viso fondo Nr. 8 apyraše Nr. 4 „Lietuvos Vyriausiajame Tribunole likę dokumentai po bylų sprendimo“ yra 442 bylos, jų chronologinės ribos 1518-1839 m.

LDK įstaigų dokumentų skyriaus vedėja

Leokadija Olechnovič

LDK įstaigų dokumentų skyriaus vyriausioji paleografė

Kristina Sosnovska

2005-05-31 Nr. A7-22

Вильнюс

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

После заключения в 1569 г. Люблинской унии между Польшей и Литвой должна была решиться проблема высших юридических апелляционных инстанций.

В 1578 г. на Варшавском сейме был принят закон (т.е. конституция) об учреждении в Польше Трибунала и подтверждён его устав.

Отдельный закон о проведении реформы высших апелляционных инстанций был принят и в Литве.

В 1579 г. Литовско-Польскому сейму был предложен проект закона апелляционного суда Великого Княжества Литовского.

В 1581 г. во время Варшавского сейма Великий князь Литовский и король польский Стафан Баторий подписал устав Главного Литовского трибунала, который был подтверждён печатью ВКЛ. Это год и считается годом учреждения Трибунала.

Трибунал должен был решать все судебные дела апелляционного характера на территории ВКЛ, кроме Жемайтии. Ей было оставлено право учреждения отдельного Трибунала, но она им не воспользовалась, а решила присоединиться к общему.

Главный Литовский трибунал действовал как суд верховной апелляционной инстанции. Он решал гражданские и уголовные дела, поступавшие из земских, гродских и подкоморских судов, решения которых были обжалованы, рассматривал также дела должностных лиц земских и гродских судов, злоупотребляющих своим служебным положением.

Трибунал выполнял актификацию документов, т.е. подтверждал и вписывал в свои книги, которые назывались актовыми, важные документы, такие как королевские привилегии, акты купли-продажи, ввода во владения, инвентари имений, квитационные, ассурационные и дарственные записи, духовные завещания, жалобы, акты обследования возных и др. нотариального характера документы.

Все документы, внесенные в актовые книги, имели юридическую силу.

Мещане, евреи и духовенство имели свои отдельные суды.

В состав Главного Литовского трибунала входили судьи, писари и др. служащие. Судей ещё называли депутатами. Их избирали на поветовых и воеводских сеймиках каждый год 2-ого февраля во время так называемого Громничного сеймика. На этот сеймик собиралась шляхта (дворяне), владеющая собственностью и проживающая в одном месте. Количество присутствующих на заседаниях сеймиков не было установлено законом, не было также и списков избирателей.

Каждое воеводство или повет избирало по два депутата, а Жемайтия 3 депутата. Судьи избирались большинством голосов на один год. Они должны были быть католиками, честными, богобоязными, знающими права и обычаи ВКЛ, быть не моложе 18 лет, а с 1764 г. – 23 лет.

Повторно судьи могли быть избираемые только спустя два года или проголосовав за них единогласно.

Во время исполнения судьями своих обязанностей, а также на заседаниях трибунальских сеймиков, им было запрещено носить огнестрельное оружие, хотя разрешено было иметь при себе саблю или кинжал.

После выборов депутаты должны были присягнуть, т.е. дать присягу в том повете, где проходило трибунальское заседание (каденция). Присягали публично при участии членов земского и гродского судов и шляхетской общности.

Во время учреждения Трибунала вся территория ВКЛ была разделена на восемь следующих воеводств: Брестское, Минское, Мстиславльское, Новогрудское, Полоцкое,

Трокское, Виленское и Витебское. Воеводства же были разделены на 13 следующих поветов: Ошмянский, Браславский, Гродненский, Ковенский, Лидский, Мозырский, Оршанский. Пинский, Речицкий, Слонимский, Вилкомирский, Упитский, и Волковыский. Поскольку с воеводств и поветов избиралось по 2 депутата, а с Жемайтии – 3 депутата, то в общей сложности всего на Трибунал избиралось 45 депутатов. Число светских депутатов дополняли 4 депутата от духовенства, которых избирало само духовенство. Из них и шести членов светских судей был образован отдельный Духовный Трибунал, который решал дела духовенства со шляхтой.

Судьи Трибунала за свою работу никакого жалования не получали, Они должны были сами себя содержать. Весь доход суда состоял из оплаты за рассматриваемые судебные дела, выдачу копий и выписей документов и за другие судебные услуги. Иногда в Трибунале случались и служебные злоупотребления, и дача взяток. С 1776 г. за дачу взятки судье могло быть отнято право исполнять эту должность.

Устав Трибунала требовал, чтобы дела решались согласно постановлениям Второго Литовского Статута, его поправок, а также постановлений – конституций Сейма.

Подготовленное писарем трибунальское судебное решение должны были подписать двое или трое судей. Решение Трибунала было окончательным и приравнивалось к решению короля или Сейма.

За неисполнение судебных решений были предусмотрены высокие штрафы и большие наказания вплоть до смертного приговора.

Трибунал имел охрану около 100 человек. Охрана не только обеспечивала безопасность судей и зданий, но и всех прибывающих на заседания за две недели до их начала и две недели после их окончания.

Заседания (каденции) Трибунала проходили в Вильнюсе, Тракае, Новогрудке и Минске. Заседания в Вильнюсе начинались две недели после Пасхи. Продолжались шесть недель. После этого следующее заседание проходило в Тракае, после двух недель перерыва заседание Трибунала перемещалось в Новогрудок, а затем после такого же перерыва в Минск. После 1588 г. остались только две каденции. Заседания, которые должны были проходить в Тракае, были присоединены к Виленской каденции, а в Белоруссии должны были проходить один год в Новогрудке, другой в Минске, с 1775 г. проходили только в Гродно.

Жемайтия была присоединена к Виленской каденции.

Поскольку Трибунал не имел постоянного места заседаний, это доставляло ему массу неудобств. Когда кончалась каденция в одном городе, то в другой город должны были выезжать не только судьи, но и подразделения охраны, также перевозились судебные книги, продукты питания, а не редко и узники.

Своей канцелярии Трибунал не имел, делопроизводством заведовал земский писарь того повета, где проходила каденция.

Трибунал заседал весь день. На основе трибунальских декретовых книг и протоколов видно, что суд работал очень напряженно. На одном заседании могло решаться несколько судебных дел, а также несколько десятков дел.

Деятельность Трибунала зависела от работы канцелярии. Писарь на суд должен был прибыть за три дня до каденции, вписать в реестр дела предполагаемые к рассмотрению и продолжал заниматься этим ещё неделю после начала заседаний. Закончив работу, писарь не позже шестинедельного срока отдавал дела соответствующему воеводскому судье или подсудку.

Писарь также составлял списки судящихся, писал протоколы заседаний, выдавал выписи дел. Он также участвовал в судебных заседаниях, но решающего голоса не имел. Если писарь не справлялся с объёмом работы, то нанимались переписчики, иначе называемые регентами.

Трибунальские судьи избирали на своих заседаниях председателя, который назывался маршалком, он и руководил заседанием суда.

Председателем суда избирался человек, имеющий хорошее юридическое образование. На этих заседаниях среди судей избирался и цензор, который смотрел за деятельностью маршалка, вёл журнал и помогал считать судебные голоса. Суд имел также и своего казначея, который

учитывал приход и расход денег. В заседаниях Трибунала участвовал и инстигатор, он заботился об охране и конторолировал судей.

В 1726 г. была учреждена канцелярия Трибунала. С этого времени в ней писарь присматривал за регентами, объём работ которых увеличился. Члены Трибунала избирали трёх регентов на год. Регентами могли стать только дворяне. Перед началом работы в Трибунале регенты должны были присягнуть, что будут хранить судебные тайны.

В 1764 г. постановлением Сейма писари земского суда были уволены из Трибунала. Писари в Трибунал с этого времени были избираемые на каждой каденции из представителей поветов, начиная с Вильнюса.

Четырёхлетний сейм 1788-1792 г. в деятельность канцелярии внёс много изменений. Писарь стал членом Трибунала, также как и председатель. Писарей было двое, один в Литве, другой в Белоруссии. Они были избираемые на год, но без решающего права голоса. Писарь хранил у себя гербовую печать и исполнял функции кассира. Жалование получал такое же, как судьи.

При Трибунале был также возный. В начале деятельности суда возные соответствующих земских судов исполняли такие же функции в Трибунале. Они должны были обследовать на месте ущерб, причиненный разными лицами, осмотреть раны, нанесённые во время разбоя, вручить вызовы в суд, обеспечить порядок в суде. Работа возного была тяжёлая и неблагодарная. Только с 1792 г. Трибунал имел своих возных. Они были избираемые до конца своих дней. Начиная свою деятельность, возные должны были присягнуть о неразглашении судебных тайн.

По законам Литвы в уголовных делах истец должен был сам собрать обвинительный материал и сам доставить обвиняемого в суд. До начала судебного процесса обвиняемых содержали в башне. Если были признаны виновными, то продолжали сидеть и дальше.

Выслушав дело, мнения сторон и ознакомившись со всем материалом судящиеся, стороны должны были выйти из зала. Оставшиеся судьи обсуждали дело и, принимая решения, должны были голосовать. По закону 1697 г. для приёма решения хватало большинства голосов. Судебное решение списывал писарь или регент, а подписывалось двое или трое судей и регент. Судебные решения вписывались в земские книги, в повете которых происходил суд. Судебное решение подтверждалось печатью того же земского суда. В 1647 г. было постановлено, что обязательно должен был подписаться хоть один судья из того повета, откуда было возбуждено дело. Такое делопроизводство часто смешивало документы двух разных учреждений.

Чтобы избежать произвола и путаницы в делопроизводстве Трибунала, были введены судебные реестры. Суд должен был решать раньше судебные дела тех, кто записался в реестр перед началом заседания.

Главный Литовский трибунал имел около 11 судебных реестров, которые отличались друг от друга по содержанию дел и рассматривались в определённые дни недели в зависимости от их содержания.

До 1697 г. документы писаны на древнерусском языке или иначе называемым старобелорусским. С 1697 г. в делопроизводство судов был введён польский язык.

В 1792 г. было постановлено, что Трибунал будет заседать только в одном месте, в Вильнюсе. Нужно было собрать в одно место и все его книги. Суд постановил также, что в течении 3-ёх недель книги должны быть собраны и доставлены в Вильнюс. Они должны были храниться при Виленском земском суде.

Трибунал действовал до 6 февраля 1797 г. После его закрытия все функции перешли в введение вновь образованного Главного Литовского суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

Формирование комплекса документов Древних Актов имело долгий и сложный путь. Центром, в который поступали документы разных учреждений Великого Княжества Литовского, был архив Главного Трибунала. Во второй половине XVIII века документы многих

учреждений хранились в трибунальском архиве. Упорядочением архива и выдачей информации занимался в это время Анджей Мальчевски.

Архив Главного трибунала Великого Княжества Литовского был основой для создания Виленского центрального архива древних актов книг. Центральный архив был учрежден на основании указа Правительствующего Сената 14(2) апреля 1852 г.². В нём должны были быть собраны все документы учреждений Великого Княжества Литовского, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский.

В 1872 году Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. Главный Литовский трибунал в каталоге проходил как отдельный фонд, насчитывающий 2386 дел (№ по каталогу Н. Горбачевского с 1 – 2386). Они были распределены по характеру документов на акты крепостные, декретовые и поточные книги, разного типа протоколы и реестры.

Н. Горбачевским была сформирована отдельная группа дел под названием «Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале», относящихся к данному фонду (№ по кат. Н. Горбачевского 15692-16117).

В 1906 году был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса. Главный Литовский трибунал в нём насчитывал 2387 дел (№ по каталогу И. Спрогиса 1 – 2387). В каталоге И. Спрогиса указаны не только крайние даты и количество листов, но имеется и пояснительная часть.

Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот. Мировые войны, оккупации, экономическая разруха XX века болезненно отозвались на судьбе Виленского архива древних актов. При эвакуации и неоднократном перемещении немало дел потерялось или осталось в архивах соседних государств.

В 1983 году в Центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел Главного Литовского трибунала фонд № 8 (акт от 1983-04-01).

В результате проверки установлено, что по каталогу И. Спрогиса по оп. 1 числилось 2349 дел, по каталогу Н. Горбачевского – 370 дел. Это группа дел «Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале», которые были присоединены к описи № 1. Всего по описи 1 числилось 2719 дел. (2349+370).

По каталогу И. Спрогиса отсутствовали дела № 16, 21, 32, 33, 69, 477, 525, 584, 681, 733, 734, 735, 736, 737, 1269, 1275, 1276, 1301, 1310, 1311, 1312, 1335, 1336, 1349, 1394, 1583, 1879, 2065, 2066, 2133, 2134, 2136, 2137, 2140, 2193, 2214, 2262, 2376 – 38 дел;

По каталогу Н. Горбачевского отсутствовали дела № 15692, 15695, 15697, 15727, 15732, 15754, 15766, 15775, 15778, 15796, 15818, 15838, 15897, 15934, 15955, 15958, 15972, 15995, 15997, 16001, 16004, 16008, 16012, 16017, 16018, 16020, 16021, 16028, 16030, 16031, 16033, 16034, 16035, 16036, 16041, 16043, 16045, 16048, 16049, 16054, 16058, 16061, 16064, 16068, 16076, 16077, 16081, 16085, 16088, 16089, 16093, 16097, 16106, 16111, 16112, 16114 – 56 дел.

В сумме по описи № 1 отсутствовало 94 дела. Ввиду того, что розыск отсутствующих дел не дал положительных результатов, они были сняты с учёта архива.

По описи № 2 числилось 94 дела, а по описи № 3, которая сформирована из дел Дополнительной описи Н. Горбачевского – 44 дела. Всего по фонду № 8 «Главный Литовский трибунал» на 1-ое января 1984 г. числилось 2857 дел (2349+370+94+44).

Опись 1-ая

Крепостные, поточные акты и декретовые книги, крепостные, поточные и акты протоколы, суммарийные, ординарийные, тактовые и др. реестры судебных дел

Новые тенденции научной обработки документов, несовершенство и недостатки каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса явились причиной для новых исследований и

² Пятидесятилетие Виленского центрального архива древних актов книг. Составил В. К. Голуб. Вильна 1902 г., л. 1

усовершенствования древних актов. Первым этапом работы является создание отдельных описей к фондам учреждений Великого Княжества Литовского. При составлении первой описи Главного Литовского трибунала проводились следующие виды работ:

- 1) фондирование;
- 2) составление заголовков на литовском и русском языках;
- 3) уточнение хронологических рамок документов;
- 4) проверка наличия и физического состояния дел, уточнение учётных данных;
- 5) перешифровка дел.

По акту проверки наличия от 1983-04-01 в первой описи фонда № 8 «Главный Литовский трибунал» числилось 2719 дел. В результате усовершенствования и проверки наличия, проведённой в 2003-2004 гг. установлено, что в первой описи данного фонда имеется 2362 дела. Количество дел в данной описи уменьшилось за счёт того, что группа дел «Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале» (номера по каталогу Н. Горбачевского 15692-16117) по решению Методической комиссии архива (протокол от 2003-09-11 № 1.6-4) была выделена в отдельную опись № 4. (2719 дел – 370 дел = 2349 дел). После того в описи первой должно было бы остаться 2349 дел. Увеличение количества дел объясняется тем, что много дел во второй половине XX века было реставрировано. Из-за большого объёма дела эти были разделены на тома. После усовершенствования каждый том получил новый инвентарный номер, рядом оставлены старые номера каталогов И. Спрогиса и Н. Горбачевского. Это дела по каталогу И. Спрогиса № 1 (II часть), № 3 (II часть), № 9 (II часть), № 18 (II часть), № 41 (II, III, IV, V, VI части), № 398 (II, III части) – всего 11 дел.

Дело № 2193 по каталогу И. Спрогиса, которое было снято учёта архива по акту от 1983-04-01, обнаружено в описи второй фонда № 8 «Главный Литовский трибунал», под номером 43, оно изъято оттуда и подложено на место, а дело № 2140 по каталогу И. Спрогиса, которое было снято с учёта архива на основании выше упомянутого акта, обнаружено на месте.

Дела описи № 1 по типу документов можно разделить на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы и очень большую часть дел составляют реестры. Это реестры казённых дел (*registr fiscali*), реестры тактовых дел (*registr taktowy*), реестры апелляционных дел (*registr apelacyjny*), реестры ординарийных дел (*registr ordynaryjny*), реестры дел сопротивления судебным решениям (*registr sprzeciwieństw*), реестры облигационных дел (*registr obligacyjny*), реестры арестованных дел (*registr spraw areztowych*), реестры случайных дел (*registr przypadkowy*), реестры поветовых дел (*registr powiatowy*), реестры дел каптуровых судов (*registr kapturowy*), реестры дел духовенства (*registr compositi iudicii*), реестры смешанных дел (*registr causarum mixti*), реестры уголовных дел (*registr crimum*), реестры военных дел (*registr spraw militarium*), реестры дел заключённых (*registr incarcerationum*) и реестры покомисийных дел (*registr pokomisyjny*).

Крайние даты документов 1615-1811 гг. Большинство документов XVI – XVII веков написаны на старобелорусском, а XVIII века на польском языках. Имеются также документы на латинском языке.

При усовершенствовании составлена опись на литовском и русском языках. В заголовках дел часто указаны термины употребляемые в самих документах на польском или латинском языках. Указано также название каденции, если судебное заседание проходило в Минске или Новогрудке. Так как в основном судебные заседания проходили в Вильне, то Виленская каденция в заголовках не указывалась.

Определяя фондовую принадлежность дел описи первой ф. 8 «Главный Литовский трибунал» установлено незначительное количество нефондовых дел. На них составлен отдельный список (см. Приложение «Список нефондовых дел»). В этот список внесены дела, которым чётко определена фондовая принадлежность. Это в основном дела Главного Литовского суда. В список нефондовых дел не вносились дела Каптуровых судов, которые действовали в период межвластия (безцарствия), а также дела Духовного трибунала, которые очень тесно переплетаются с делами духовного круга Главного Литовского трибунала.

Во второй и третьей описях фонда № 8 имеются внутренние описи документов крепостных, поточных актовых и декретовых книг. Кроме этого во второй описи имеются именной и географический указатели к актовым крепостным книгам за 1662-1766 гг.

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию документов описи первой фонда № 8 «Главный Литовский трибунал», которое предусматривает создание географического, именного и предметно-тематического указателей.

Итого в описи первой «Крепостные, поточные и декретовые книги, крепостные, поточные актовые и декретовые протоколы, суммарийные, ординарийные, тактовые и др. реестры судебных дел» фонда № 8 «Главный Литовский трибунал» имеется 2362 единицы хранения за 1615-1811 гг.

Опись 2-ая

Внутренние описи крепостных, поточных и декретовых книг и указатели

В 1968 г. в Литовском государственном историческом архиве была создана опись № 2 фонда № 8 «Главный Литовский трибунал». В опись было внесено 82 дела, хронологические рамки которых 1662-1797 гг.

В 1981-1983 годах к описи было дописано ещё 12 дел.

В 1983 г. была проведена проверка наличия и физического состояния дел описи.

Установлено, что в описи № 2 имеется 94 дела, хронологические рамки которых 1662-1797 гг. (акт 1983-04-01).

В 2004 г. начато усовершенствование этой описи. Были просмотрены и описаны все дела.

Основная группа дел – это внутренние описи документов крепостных, поточных актовых и декретовых книг, которые находятся в описи № 1 фонда № 8. Они составлены на дела, хронологические рамки которых 1615-1782 гг.

Отдельную группу составляют именные и географические указатели к актовым крепостным книгам за 1662-1729, 1758-1766 гг.

В начале XIX в. внутренние описи и указатели составили А. Мальчевский, И. Томашевский, И. Зенкович и др. архивисты.

Номера дел, указанные в именных и географических указателях, не соответствуют номерам дел по каталогам И. Спрогиса и Н. Горбачевского, но нужную информацию можно найти по годам.

Чтобы облегчить читателям поиск нужной информации, к делам внутренних описей были подобраны номера книг по каталогам Н. Горбачевского и И. Спрогиса, и сверены с делами, уточнены хронологические рамки дел, к которым созданы внутренние описи. Кроме этого во второй описи имеются реестры военных и уголовных дел, реестры дел духовенства и пр.

В эту опись ошибочно были вписаны 2 дела: «Виленского земского суда» д. № 36, 1704 г. и «Скарбового Трибунала» - д. № 40, 1759 г.

Усовершенствуя опись, были обнаружены неописанные документы. Из них создано 6 новых дел с № 95 по № 100, кроме этого вместо изъятого номера 43 дела, возвращенного в первую опись, номер 43 присвоен вновь сформированному делу.

После проверки состояния документов установлено, что они в хорошем физическом состоянии. Документы написаны на польском и русском языках, заголовки дел составлены на литовском и русском языках.

Итого в описи № 2 «Внутренние описи крепостных, поточных актовых и декретовых книг и указатели» фонда № 8 «Главный Литовский трибунал» имеются в наличии 100 единиц хранения, хронологические рамки которых 1615-1838 г.

В описи в графе «даты» преимущественно указаны даты дел, к которым составлены внутренние описи, там, где были указаны даты составления внутренних описей, указаны и эти даты.

Опись 3-ая

Внутренние описи крепостных, поточных и декретовых книг и реестры дел

В 1983 г. в Литовском государственном историческом архиве из дополнительного каталога Н. Горбачевского была создана третья опись фонда № 8, в которую вошли следующие номера дел: № 18286, 18288, 18375, 18385-18407, 18642, 18659, 18692, 18696, 19540, 19630, 19631, 19633-19637, 19639-19644. В опись вошли 44 дела за 1662-1803 гг. В том же самом 1983 году была проведена проверка наличия дел описи № 3, которая подтвердила наличие 44 дел за 1662-1803 гг. (акт 1983-04-01).

В 2004 г. было начато усовершенствование этой описи.

Основная группа дел – это внутренние описи документов крепостных, поточных актовых и декретовых книг, которые находятся в описи первой фонда № 8. Они составлены в 1845-1848 гг. архивистом Викентием Нарбутом, позже эту же работу продолжали архивисты Виленского центрального архива.

Чтобы облегчить читателям поиск нужной информации, к делам внутренних описей были подобраны номера крепостных, поточных актовых и декретовых книг по каталогам Н. Горбачевского и И. Спрогиса и сверены с делами. Уточнены хронологические рамки дел, к которым созданы внутренние описи.

Отдельную группу дел составляют реестры судебных дел по обвинению должностных лиц в волоките судебных процессов (Registr officii), книги регистрации копий и выписей документов, выданных из актовых крепостных и декретовых книг Главного Литовского трибунала. Хронологические рамки этих документов 1711-1803 гг.

В эту опись ошибочно были внесены два дела: «Вилкомирского земского суда» - д. 28 (Горб. № 18659), 1765-1799 гг. и «Литовского Главного суда» - д. 26 (Горб. № 18407) 1797-1803 гг.

После описания и проверки состояния документов, установлено, что дела в хорошем физическом состоянии.

Документы на польском и русском языках. На дела составлены заголовки на русском и литовском языках.

Итого в описи 3 «Внутренние описи крепостных, поточных актовых и декретовых книг и реестры дел» фонда № 8 «Главный Литовский трибунал» имеется в наличии 44 дела, хронологические рамки которых 1615-1805; 1826-1884; 1920-1930 гг.

В описи в графе «даты» преимущественно указаны даты дел, к которым составлены внутренние описи, там где были указаны даты составления внутренних описей, указаны и эти даты.

Опись 4-ая

Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале

В 1872 г. был издан каталог Древних Актов, составленный Н. Горбачевским. В него вошли все дела учреждений ВКЛ, в том числе и дела Главного Литовского трибунала.

По каталогу Н. Горбачевского дела № 1-2386 и № 15692-16117 составили первую опись этого фонда.

Дела № 1-2387 в 1906 г. И. Спрогис включил в свой более усовершенствованный каталог. Другую часть дел № 15692-16117 И. Спрогис не успел упорядочить. Эта группа дел по своему характеру отличается от первой группы дел.

Дела № 15692-16117 состоят из отдельных разрозненных документов. Каждый документ в деле имеет свой номер, написанный на оборотной стороне документа черными чернилами. Документы были просистематизированы по фамилиям истцов и ответчиков, или по имениям. Они были собраны в связки, связки состояли от одного до 145 документов. На ярлыках связок были написаны номера дел по каталогу Н. Горбачевского, фамилии истцов и ответчиков, указано количество документов. Хронологические рамки на делах не были указаны.

Нет конкретных сведений, когда эти дела были расформированы. Конечно, немалый вред делам был причинен во время Первой и Второй мировых войн, оккупаций и хранения дел в непригодных помещениях.

В 1960-1970 гг. в Литовском историческом архиве проводилось фондирование, описание россыпи и подборка дел по каталогу Н. Горбачевского. Правильное фондирование документов зависело только от опыта и знаний архивистов.

В 1983 г. в Литовском государственном историческом архиве была проведена проверка физического состояния и наличия дел фонда № 8 «Главный Литовский трибунал» (акт 1983-04-01). В ходе проверки было установлено, что по каталогу Н. Горбачевского в группе дел № 15692-16117 имелось в наличии 370 дел, 56 отсутствовало. Проведя розыск отсутствующих дел и их не обнаружив, они были сняты с архивного учета (акт 1983-04-01). Новые тенденции упорядочения и совершенствования Древних Актов подтолкнули нас к исследованию и описанию первой описи фонда № 8 «Главный Литовский трибунал».

Группа дел по каталогу Н. Горбачевского за номерами № 15692-16117, названная «Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале» по решению методической комиссии (от 2003-09-11 № 1.6.-4) была изъята из первой описи и образована новая четвертая опись. Прежде, чем приступить к описанию этих дел, решено было просмотреть дела фонда № 32 опись 3 «Коллекция судебных документов». Дела этого фонда были образованы в 1966-1968 гг. из россыпи и состояли из разрозненных документов, просистематизированных по фамилиям истцов и ответчиков. Поскольку в то время сотрудники архива не имели соответствующих знаний и опыта, большая часть документов Главного Литовского трибунала попала в фонд № 32 оп. 3.

Были просмотрены все дела описи № 3. Из них было изъято более чем 8000 документов, принадлежащих Главному Литовскому трибуналу. Фондирование проводилось по названиям дел и номерам каталога Н. Горбачевского. Из обнаруженных документов было сформировано 34 дела из 56 дел необнаруженных в 1983 г. и снятых с архивного учета. Номера обнаруженных дел следующие: 15727, 15754, 15766, 15796, 15818, 15838, 15958, 15972, 15995, 15997, 16001, 16004, 16008, 16018, 16021, 16028, 16030, 16031, 16034, 16035, 16036, 16045, 16054, 16058, 16061, 16064, 16068, 16076, 16085, 16088, 16106, 16111, 16112, 16114. Часть документов, обнаруженных в фонде № 32 оп. 3, пополнила ранее сформированную группу дел № 15692-16117 (по каталогу Н. Горбачевского).

Из документов, которых принадлежность к делам по каталогу Н. Горбачевского установить не удалось, было сформировано и доописано 38 дел.

В каталоге Н. Горбачевского указывалось количество документов в каждом деле, но при проверке оказалось, что в большинстве дел их не хватает, поскольку в 1960 году фондируя документы из россыпи, архивисты не имели нужной квалификации, часть документов этой описи можно обнаружить в делах других фондов.

Дела описи № 4 состоят из разного вида документов: привилегий, судебных решений, жалоб, духовных завещаний, вызовов в суд, актов обследования возных, актов продажи и ввода во владения, ассекурационных, квитационных и облигационных записей и др. Это копии и выписи из судебных книг.

В судебных делах рассматривались иски о причинении материального ущерба, оскорблениях, обидах, избиениях, захвате имущества, уводе подданных, неисполнении судебных решений, о претензиях на наследство, о невозвращении денежного долга и пр. Хронологические рамки документов 1611-1803, 1839 гг. Копии документов 1518-1694 гг.

Усовершенствуя четвертую опись, названную «Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале», фонда № 8 требовалось выполнить следующие виды работ:

- 1) подобрать изъятые документы по названиям дел и номерам каталога Н. Горбачевского;
- 2) сформировать новые дела или подложить обнаруженные документы в ранее сформированные, но неполные дела;
- 3) просистематизировать документы по хронологии;
- 4) составить заголовки дел на литовском и русском языках;
- 5) установить хронологические рамки дел;
- 6) составить географический указатель;
- 7) оформить учетные документы.

Документы написаны на старобелорусском и польском языках, несколько документов имеется на немецком и латинском языках, на дела составлены заголовки на литовском и русском языках, проведена новая шифровка дел. Рядом с номерами дел по каталогу Н. Горбачевского вынесены новые номера по описи четвертой.

К этой описи составлен географический указатель и список сокращений. В указатель включены только те названия местностей, которые имеются в заголовках дел. Названия местностей на территории Литвы пишутся согласно установленным официальным документам. За пределами Литвы названия пишутся не изменяя корень слова, прибавляются только литовские окончания. В географическом указателе рядом с литовскими названиями пишутся названия местностей на языке оригинала, в основном по-польски. Имена и фамилии в заголовках пишутся на языке оригинала, добавляя только литовские окончания.

Группу дел № 15692-16117 (по каталогу Н. Горбачевского) дополнили восстановленные 34 дела, а также сформированы 38 новых дела.

Итого в фонде № 8 в описи № 4 под названием «Документы, оставшиеся после решения дел в Главном Литовском трибунале» имеется 442 дела, хронологические рамки, которых 1518-1839 гг.

Зав. отделом документов учреждений ВКЛ

Леокадия Олехнович

Ст. палеограф

Кристина Сосновска